

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

КОЗЬМА Василь Васильович

УДК: 321.01:321.1:323.22/.28

**ОСОБИСТІСНИЙ ВИМІР УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИКИ:
ІСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ**

23.00.01 – теорія та історія політичної науки

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора політичних наук

Київ – 2019

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі політичних наук, управління та адміністрування Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий консультант – доктор політичних наук, професор
Бабкіна Ольга Володимирівна,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова, кафедра політичних
наук, управління та адміністрування, професор;

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, доцент
Бушанський Валентин Вікторович,
Інститут політичних і етнонаціональних
досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України,
відділ етнополітології, головний науковий
співробітник;

доктор політичних наук, доцент
Вонсович Сергій Геннадійович,
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка МОН України,
кафедра політології та соціології, завідувач;

доктор політичних наук, професор
Головатий Микола Федорович,
Приватне акціонерне товариство «Вищий
навчальний заклад «Міжрегіональна Академія
управління персоналом», кафедра політології,
соціології та соціальної роботи, завідувач.

Захист відбудеться 29 жовтня 2019 року о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.12 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано 26 вересня 2019 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. Я. Волянчук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Дослідження проблеми особистісного виміру української політики обумовлено сучасними соціально-політичними реаліями, які ставлять перед суспільством нові завдання та виклики. У такі моменти історії, коли є гостра потреба вчасно реагувати на кризові процеси, більшість громадян пов'язує надії щодо їх вирішення з появою в політичному просторі непересічних особистостей. Відтак виникла необхідність проаналізувати роль та місце особистості в політичному житті України, використовуючи широкий арсенал міждисциплінарних підходів та методів.

У масовій свідомості політична реальність сприймається через діяльність різноманітних суб'єктів (акторів) політики (політичні партії, демографічні групи, соціальні верстви, класи, етноси, держави тощо), які так чи інакше беруть участь й відіграють певну роль у суспільно-політичному житті країни. Однак, первинним суб'єктом політики є все ж таки людська особистість, адже незалежно від того, який історичний період досліджується, завжди знаходимо приклади існування видатних особистостей, з іменами яких пов'язані знакові події в історії людства. Безумовно, активна, вільна та розумна особистість – головний творець політики, проте такий підхід орієнтує на одностороннє дослідження предмету, адже й політика може бути творцем особистості. Таким чином, особистість є водночас суб'єктом й об'єктом політики.

Аналізуючи зміни, що відбуваються останнім часом у соціально-гуманітарному пізнанні, очевидно є сенс трактувати теоретико-методологічні підходи з позиції переосмислення вагомості «особистісного чинника» в тлумаченні соціальних-політичних процесів. На противагу об'єктивістському поясненню набутих людством знань приходять гуманітарне розуміння, яке ставить на чільне місце людський вимір тих чи інших феноменів та явищ, і в межах якого формується переконання, що за багатьма ключовими проблемами сучасності стоять передусім антропологічні чинники. Актуальність теми в цьому контексті зумовлена необхідністю дослідження особистісного виміру вітчизняної політики, який, зокрема, передбачає ґрунтовний науковий аналіз самого поняття «особистість», умов її становлення та розвитку як суб'єкта політики, з'ясування мотивів участі / не участі громадян у політичному житті суспільства, дослідження механізмів залучення особистості до політичної сфери, ролі особистості в історії та її впливу на знакові події минулого, взаємозв'язку державно-владних відносин та політичної поведінки, конформізму і нонконформізму у політиці, самоактуалізації особи в політиці, ролі та місця політичної еліти в суспільстві, яке трансформується, авторитетності політичного лідерства тощо.

Природно, що без вивчення людини неможливе розуміння всього багатства форм прояву суспільно-політичного життя, внутрішньої логіки історичного процесу, змісту суспільного прогресу і тощо. Отже, антропологічний підхід спрямований на всебічне вивчення природи людини, зокрема й у контексті проблемного поля соціально-політичних процесів, що

стає сьогодні актуальною потребою наукового й практичного пізнання в соціально-гуманітарній науці, в тому числі й політології. Відбувається антропологізація політичної науки, підвищується увага до ролі особистості як головного чинника прийняття політичних рішень. Українська політична думка накопичила певний обсяг інформації за темою дослідження (праці В. Андрущенко, О. Андрієнка, В. Бабкіна, О. Бабкіної, В. Бебика, В. Бурдяк, В. Бортнікова, В. Бушанського, С. Брехарі, І. Варзаря, В. Васютинського, С. Вонсовича, М. Головатого, Є. Головахи, В. Горбатенка, В. Денисенка, М. Дмитренка, Г. Зеленько, В. Кременя, В. Корнієнка, І. Кресіної, М. Кармазіної, А. Кудряченка, В. Кириченка, М. Михальченка, А. Плюща, М. Пірен, А. Пахарєва, О. Салтовського, В. Смірної, М. Степико, О. Новакової, С. Наумкіної, Л. Нагорної, О. Траверсе, М. Остапенко, В. Ребкало, М. Розумного, С. Римаренка, М. Рябчука, Н. Хоми, Ю. Шайгородського, М. Шульги та інших вчених, які присвячені різним аспектам проблематики). Комплексне вивчення особистісного виміру української політики, окрім зусиль політологів, потребує також залучення й інших фахівців – філософів, правознавців, соціологів, психологів, істориків, антропологів.

Попри розкриття багатьох питань, на яких ґрунтується досліджувана проблема, доцільність наукового висвітлення теми зумовлена множиною характеристик феномену «особистість», кожна з яких набуває особливої значущості у проєкції на специфіку сьогодення. Сучасні події в Україні актуалізували необхідність не тільки наукового узагальнення теоретико-методологічних напрацювань щодо сутності особистісного виміру політики, а й з'ясування таких проблемних питань: яку роль відігравали в українській політичній історії відомі особистості; чи існують у сучасній політичній та управлінській ланці авторитетні особистості, яких можна було б назвати відповідальними суб'єктами політики; що таке українська політична еліта та кого до неї можна зараховувати тощо. Водночас, важливо дослідити чинники, що інтегрують та дезінтегрують суспільно-політичні процеси, які відбулися та продовжують відбуватися в нашій країні після Революції Гідності, зокрема з'ясувати роль окремих особистостей. Отже, вказані теоретико-історичні та політико-прикладні потреби зумовили вибір теми дисертації, визначили її структуру, зміст та основні теоретичні підходи. При цьому визначальним є історико-теоретичний підхід, що дозволяє розкрити ідейне походження сучасних знань про особистість, її місце й роль у політичному процесі, а також дає можливість побачити всю різноманітність уявлень про державу, суспільство, владу, особистість в історичній ретроспективі.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в межах комплексної наукової теми кафедри політичних наук «Проблеми політичної модернізації і трансформації: світовий досвід і українські реалії», що входить до тематичного плану науково-дослідних робіт Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, науковий напрям «Дослідження проблем гуманітарних наук», затверджений Вченою

радою НПУ імені М. П. Драгоманова (протокол № 6 від 26 грудня 2013 р.). Тема дисертації затверджена на засіданні Вченої ради НПУ імені М. П. Драгоманова (протокол № 13 від 27 квітня 2016 р.).

Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі репрезентативного кола джерел, теоретичних напрацювань і здобутків вітчизняної та зарубіжної політичної науки сформулювати цілісне наукове уявлення про особливості особистісного виміру політичного простору незалежної України.

Визначення мети дослідження зумовило потребу розв'язання низки взаємопов'язаних **завдань**:

- схарактеризувати сучасний теоретико-методологічний стан дослідження проблеми й ступінь вивчення її окремих питань у вітчизняній та зарубіжній політичній науці;

- проаналізувати процес розвитку особистості як суб'єкта української політики;

- виявити сутнісні характеристики поняття ідентичності загалом та політичної й національної ідентичності зокрема;

- з'ясувати шляхи та способи ідентифікації видатної особистості;

- розкрити роль політичної соціалізації як механізму формування ідентичності особистості;

- описати вплив ціннісних орієнтацій на процес політичної соціалізації особистості в Україні;

- дослідити поняття та надати соціально-політичну характеристику елітарній особистості в політиці;

- схарактеризувати специфіку українського елітогенезу та з'ясувати причини типових недоліків вітчизняної політичної еліти;

- з'ясувати особливості становлення політичного лідера в сучасному українському суспільстві;

- окреслити перспективи дослідження владних прагнень особистості в контексті системного осмислення місця та ролі особистості у вітчизняному історико-політичному процесі.

Об'єктом дослідження є гуманістичні детермінанти суспільно-політичного життя.

Предметом дослідження є історико-теоретичне осмислення ролі особистісного чинника в політичному житті України.

Методологічну основу дослідження становлять положення класичних і сучасних політичних теорій і підходів, спектр філософських, загальнонаукових та конкретно-наукових методів пізнання, які напрацьовані в соціально-гуманітарних науках і дозволяють всебічно розкрити суть поставленої проблеми. Вибір методологічних засад обумовлений єдністю соціально-філософського, гносеологічного та політологічного рівнів дослідження окресленої проблематики. *Гносеологічний підхід* направлений на розгляд специфічної форми відбиття та пізнання досліджуваного об'єкта; *соціально-філософський* та *політологічний* – на розкриття його місця, функцій та вагомості в житті суспільства у взаємодії з іншими суб'єктами. Тема дисертації

актуалізує вагомість дотримання таких принципів наукового пізнання як об'єктивність, системність, послідовність, концептуальність, комплексність.

Дослідження ґрунтується на таких методологічних підходах: *історичному* – для виокремлення етапів теоретичної еволюції уявлень про особистість; *діалектичному* – дозволяє побачити і представити предмет дослідження у всіх його соціальних зв'язках і залежностях; *структурно-функціональному* – допомагає проаналізувати складний комплекс суспільно-політичних відносин, які виникають внаслідок впливу окремої особистості на політику прийняття рішень, показати роль особистості у збереженні національної ідентичності та забезпеченні стабільного розвитку державних інститутів; *біхевіористському* – дозволяє узагальнено розглянути поведінку особистості в суспільстві, яке трансформується, а також проаналізувати українську політику крізь призму поведінки політичної еліти, що мають певну мотивацію та установки; *антропологічному* – який допоміг пояснити складні процеси соціально-політичної взаємодії через вивчення орієнтацій та інтересів суб'єктів політичних відносин; *політико-соціальному* – дає можливість довести, що роль особистісного чинника у політиці міцно пов'язана з історичними, політичними, соціально-економічними та культурними особливостями розвитку соціуму.

Комплексний характер проблем дослідження зумовив необхідність застосування *історико-антропологічного* та *міждисциплінарного* підходів, оскільки під час роботи над проблематикою широко використовувались методологічні напрацювання таких фундаментальних наук як філософія, історія, соціологія, політична психологія, політологія, які вивчають особистість в часі та історичному просторі.

Важливу методологічну роль у дослідженні відіграли концептуальні положення та понятійно-категоріальний апарат загальної теорії політики, модернізаційної теорії, порівняльної політології, теорії соціокультурної та політичної антропології. Об'єднавчим компонентом дослідження став принцип *системного підходу*, використання якого дає змогу розглядати особистість у системі політичних відносин як цілісність.

Джерелознавчу та емпіричну базу дослідження становлять окремі результати соціологічних досліджень, що проводять на постійній основі вчені Інституту соціології НАН України, а також праці дослідників, присвячені проблемам особистості у сфері політичної науки, антропології, соціальної філософії, психології, соціології тощо.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у розробленні авторської концепції дослідження причин інституційної слабкості та вразливості незалежної української держави, пов'язаних з особистісним чинником в українській політиці. На основі узагальнення концепцій вітчизняних вчених висувається припущення, що недостатність у політичному просторі України видатних особистостей, які, завдяки власній волі, авторитету, таланту та здібностям, сприяли би процесам розбудови, зміцнення та модернізації держави, є головною перешкодою демократичної трансформації.

Конкретизується наукова новизна дисертації в низці положень, які розкривають базову концепцію та виносяться на захист.

Вперше:

– на основі теоретичного аналізу наявних міждисциплінарних підходів до природи, сутності та змісту феномена «особистість», сформульовано засадниче поняття «елітарна особистість у політиці». Елітарна особистість у політиці визначається як особистість, яка володіє реальним авторитетом і може без застосування примусу прямо або опосередковано впливати на прийняття важливих політичних рішень, незалежно від того наділена вона владними повноваженнями чи ні;

– виявлено одну з головних закономірностей впливу видатних особистостей на процеси зародження ранніх державних утворень. Встановлено, що така закономірність простежується під час політологічного аналізу тенденцій історичного розвитку багатьох країн, у тому числі й України. Її суть полягає у такому твердженні: держави, на чолі яких стояли видатні особистості, могли існувати тривалий час, й навпаки, ті державні утворення, які втрачали таких людей, швидко зникали з історичної арени;

– обґрунтовано, що роль особистісного чинника у політиці передусім залежить від історичних, політичних, соціально-економічних та культурних особливостей розвитку соціуму, зокрема доведено, що будь-які спроби встановити в незалежній Україні одноосібну авторитарну владу не матимуть успіху, оскільки авторитарний стиль управління не належить до типових рис українського національного характеру, адже він (характер) вирізняється демократичністю, індивідуалізмом та прагненням до свободи, мужністю й толерантністю, здоровим оптимізмом та особистою відповідальністю;

– аргументовано, що найбільш вразливою стороною сучасної української політики є внутрішня слабкість та фрагментованість політичної еліти, відсутність у її складі авторитетних політичних лідерів, яких у науковій літературі заведено називати видатними державними діячами. Утім, незаперечним є факт, що запит на особистість у політиці залишається вкрай високим, і саме ця обставина потребує творчого обміну думками між українськими вченими;

– доведено, що в незалежній Україні, при зовнішньому плюралізмі політичних думок та позицій, коли створюється ілюзія демократизму, реальна влада належить дуже обмеженому колу людей, які входять до тих чи інших олігархічних кланів. Здебільшого політичні запити та інтереси громадян не враховуються або зовсім ігноруються владними структурами. Практично відсутні дієві й водночас законні механізми реалізації політичної активності особистості, перетворення її з об'єкта в суб'єкт політичної діяльності;

– обґрунтовано, що у реформах, які відбуваються в Україні, політична участь окремої особистості поки не посіла належного їй місця. У сучасних умовах далеко не кожна людина бачить цінність своєї участі в суспільному житті, і ще більша частина людей жодним чином не пов'язує свого життя з політикою. Для значної частини суспільства неучасть є певною формою

демонстрації ставлення до влади, і лише одиниці досягають політичних вершин. Процес відчуження громадян від політики гальмує становлення громадянського суспільства й правової держави.

Отримали подальшого розвитку:

– дослідження змісту, специфіки сучасних підходів до вивчення поняття видатна особистість шляхом зіставлення різноманітних дослідницьких концепцій;

– розуміння особливостей, головних проблем і суперечностей формування національної ідентичності в Україні. Наголошується, що не існує універсальних механізмів збереження та самовідтворення народів. Кожен окремо проходить власний життєвий шлях і вибудовує свою модель виживання. Найвиразнішим елементом, який зберіг і сьогодні оберігає українську ідентичність, є національна самобутня культура;

– аналіз проблеми поведінкових особливостей політичних еліт, що надало можливість критично розглянути деякі сучасні характеристики політичної еліти в Україні;

– вивчення основних чинників, які впливають на рівень конформізму особистості, наділеної владними повноваженнями.

Поглиблено:

– розуміння наукового підходу, згідно з яким дослідження теоретичних і методологічних аспектів особистісного виміру політики має поєднуватися з практичними питаннями політичної влади, лідерства, державного управління. Такі аспекти варто розглядати через призму людської психології, волі, авторитету, політичного конформізму та нонконформізму тощо;

– положення щодо особливої ролі суб'єктивного чинника в умовах соціально-політичної нестабільності. Від того, який вибір в так званій «точці біфуркації» зробить політичний лідер чи особа, наділена владними повноваженнями, може залежати майбутнє цілих народів та держав;

– уявлення про сучасні процеси професіоналізації суб'єктів політики, де гостро стоїть проблема компетентності та відповідальності обраних до вищих ешелонів влади політичних лідерів, які часом виявляються нездатними вирішувати поставлені перед ними політичні завдання. Таким чином знижується рівень політичної елітарності, відчувається недолік фахових політичних кадрів, ефективних управлінців з усталеним авторитетом та відповідним політичним досвідом.

Особистий внесок здобувача. Наукові результати дослідження отримані автором самостійно. Усі наукові праці, опубліковані за темою дисертації, є одноосібними.

Теоретичне і практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що положення та висновки дисертації започатковують новий напрям теоретичних міждисциплінарних досліджень. Запропонована авторська концепція дослідження особистісного виміру української політики може слугувати основою для подальшого політико-антропологічного аналізу низки важливих моментів для вивчення особистості, зокрема розробки концепції

цілісної особистості на основі узагальнення досягнень сучасних наук; розкриття суперечливого взаємозв'язку особистості з соціумом; розвитку категоріального апарату, що відповідав би цілям і завданням сучасного соціогуманітарного пізнання тощо.

Результати дослідження, крім історико-теоретичного, мають й прикладне, практичне значення, яке полягає, по-перше, в можливості використання проведеного в роботі політологічного аналізу особистісного виміру української політики для осмисленого коригування курсу модернізаційних реформ з метою підвищення їх якості та ефективності. По-друге, матеріали дослідження можуть виступати теоретико-методологічними засадами конкретних історико-політичних досліджень та стати в пригоді для підготовки нових спецкурсів, адресованих студентам закладів вищої освіти за спеціальностями: політологія, соціологія, політична антропологія, політична психологія тощо.

Апробація результатів дисертаційної роботи відбувалася в процесі обговорень на засіданнях кафедри політичних наук Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, на спеціальних методологічних семінарах кафедри.

Основні положення дослідження і висновки дисертації доповідались та обговорювались на міжнародних і всеукраїнських наукових заходах, зокрема: на III Всеукраїнській науковій конференції з міжнародною участю. «Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук» (м. Дніпропетровськ, 20 грудня 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Ціннісний вимір політичної діяльності: західно-східний вектор української політики» (м. Херсон, 26–27 червня 2016 р.); III Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток сучасного суспільства в умовах глобальної нестабільності» (м. Одеса, 13–14 травня 2016 р.); VI Міжнародній науково-практичній конференції «Історична соціологія цивілізацій: модерн поміж демократією та нерівністю» (м. Київ, 30–31 травня 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Actual questions and problems of development of social sciences» (м. Кельце, Республіка Польща, 28–30 червня 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Реалії та перспективи розвитку суспільства: соціальні, психологічні і політичні аспекти» (м. Сладковичово, Словацька республіка, 28–29 жовтня 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Сутність та перспективи впровадження електронної демократії в Україні» (м. Вінниця, 15 листопада 2016 р.); XVII Міжнародній науково-практичній конференції «Політ. Сучасні проблеми науки» (м. Київ, 4–7 квітня 2017 р.); Всеукраїнській науковій конференції «Освіта і наука в умовах глобальних трансформацій» (м. Дніпро, 24–25 листопада 2017 р.).

Публікації. Основні положення роботи, висновки та пропозиції опубліковані автором у 36 працях, серед яких 1 одноосібна монографія (18,2 д.а.), 22 статті у фахових виданнях з політичних наук (з яких 10 – у зарубіжних виданнях та фахових збірниках України, включених до міжнародних наукометричних баз), а також 13 праць, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації та додатково відображають одержані наукові результати.

Структура роботи. Дисертація є завершеним дослідженням, що складається з анотації, вступу, п'яти розділів, сімнадцяти підрозділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації становить 405 сторінок, основний зміст – 334 сторінки, список використаних джерел включає 410 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **«Вступі»** обґрунтовано актуальність теми дисертації, відзначено зв'язок з науково-дослідними програмами й темами, сформульовано мету, завдання, об'єкт і предмет, методологію дослідження, його новизну, значення отриманих результатів, подано відомості про апробацію та публікації результатів дисертації, представлено її загальну структуру.

У **першому розділі** дисертації – **«Теоретико-методологічні засади дослідження особистості»** – охарактеризовано особливості дослідження основних категорій, а також проведено аналіз історичної ретроспективи таких понять як «особистість», «персона», «видатна особистість» в історії зарубіжної та вітчизняної політико-філософської думки.

У *підрозділі 1.1.* – *«Особистість як об'єкт міждисциплінарних досліджень»* – з'ясовано, що проблематика «особистості» як і сам феномен «особистість» є об'єктом вивчення багатьох наук, кожна з яких досліджує та аналізує лише ті аспекти, які становлять зміст її предмета. Такий стан речей пояснюється тією обставиною, що саме поняття «особистість» протягом багатьох століть трактувалося та розумілося по-різному. Втім, до сьогодні жодній із наук не вдалося сформулювати аксіоми особистості або принаймні виробити правила пошуку таких аксіом. Тому кожна наука, яка вивчає особистість, використовує в процесі пізнання власні засоби та методи, формулює своє визначення цього поняття. Відзначено, що різні аспекти цієї проблеми відображені в працях зарубіжних (Г. Ашина, І. Гердера, Т. Карлейля, Л. Карсавіна, О. Лосєва, А. Маслоу, К. Маркса, Г. Плеханова, К. Роджерса, Ж. П. Сартра, Г. Спенсера, З. Фрейда, Ю. Хабермаса, А. Шопенгауера, К. Юнга та багатьох інших) та вітчизняних науковців (В. Андрущенко, О. Бабкіної, В. Горбатенка, М. Головатого, Є. Головахи, Г. Зеленько, О. Злобіної, В. Корнієнка, С. Крилової, М. Михальченка, М. Поповича, О. Романовського, Т. Титаренка, Н. Хамітова, М. Шульги та багатьох інших). Починаючи з першоджерел, у яких особистість фігурує як логічно окреме поняття, і до сучасних наукових досліджень, особистість завжди перебуває в так званому «міждисциплінарному полі». Відтак об'єктивне вивчення особистості може бути продуктивним лише в науковій міждисциплінарній дискусії.

Вказується, що людина як «елемент» включена до багатьох різноманітних систем: біологічних, фізичних, соціально-політичних тощо. Цей аспект системного дослідження особистості розкривається в системно-структурному ракурсі, тоді як системно-історичний план дослідження особистості відкриває нові грані бачення людини в межах різноманітних історичних процесів і явищ.

Згаданий аспект дослідження показує, що різні «елементи» соціальних систем, розвиваючись у конкретно-історичних умовах, у тому числі й «особистість», змінюють деякі константні задані системою функціональні якості, наприклад, соціальні ролі значно розширюють межі систем, до яких вони входять. Загалом зростає потреба в інтеграції різноманітних дослідницьких напрямків для системного осмислення місця та ролі особистості в історико-політичному процесі.

У підрозділі 1.2. – *«Еволюція й генезис основних концепцій видатної особистості в історії політико-філософської думки»* – розглянуто надбання філософської, історичної, правової та політичної думки щодо розуміння особистості взагалі та видатної особистості зокрема. На формування соціально-гуманітарного знання з проблеми видатної особистості неабиякий вплив мали відомі мислителі, які становлять тепер класику суспільно-політичної та філософської думки. Саме тому цю проблематику варто вивчати в історичній ретроспективі, починаючи з мислителів античності до відомих вчених та суспільствознавців сучасності.

Окреслений підхід надає реальні можливості дослідникам звернутися до аналізу важливих та актуальних проблем, зокрема дослідити вплив суб'єктивного чинника на історичний процес у конкретних проявах, адже так чи інакше з прізвищами та іменами тих чи інших людей тісно пов'язані визначні події історії. Проте, важливо враховувати методологічні проблеми, які виникають під час дослідження ролі видатної особистості в історичному процесі. Зокрема йдеться про характер самого об'єкта дослідження, адже видатна особистість досліджується в аспектах різноманітних дисциплін: філософії, історії, соціології, культурології, психології тощо. У цьому випадку важливо утриматись від спокуси виокремити якусь одну науку, що отримала б право говорити від імені всіх. Таким чином, виникає необхідність пошуку спільних знаменників у міждисциплінарному синтезі, який охоплює й пошук закономірностей у процесі становлення уявлень про особистість у соціально-філософській, політико-правовій, культурологічній думці тощо.

У підрозділі 1.3. – *«Антропоцентризм як одна з головних парадигм вітчизняної політико-філософської думки»* – зазначено, що природа та сутність особистості, її взаємини з державою та суспільством інтенсивно обговорюються вітчизняною наукою. Зокрема переважна більшість дослідників філософської та політико-правової думки України одноставні в тому, що однією з найхарактерніших її особливостей є людинознавчий, екзистенціальний, етико-гуманістичний характер.

Зазначається, що однією з проблем теоретичного осмислення гуманізму є його взаємозв'язок та співвідношення з поняттям антропоцентризм. Класична формула антропоцентризму «людина – є мірилом всіх речей» була сформульована ще Протагором. Методологічно антропоцентризм протистоїть історизму та натуралістичному детермінізму, тобто пріоритетним є творча діяльність людини перед соціальними структурами та «законами історичної необхідності». Сучасні українські гуманітарії, як і їхні колеги й наставники в

минулому, продовжують розвивати ідеї антропоцентризму, персоналізму та елітизму. Утім, незважаючи на різноманіття концепцій та теорій особистості, звертає на себе увагу той факт, що серед вітчизняних робіт із проблематики особистості й зокрема особистісного виміру української політики недостатньо власне політологічних досліджень, метою яких було б одержання якомога повнішої та актуальної інформації щодо впливу особистісного чинника на підготовку та прийняття політичних рішень. Науковий пошук відповідей на ці питання має не лише суто теоретичне значення для політичної науки, а й практичну значущість для української політики.

Другий розділ дисертації – **«Суб'єктно-об'єктні детермінанти особистісного виміру політики»** – присвячений вивченню взаємозв'язку і взаємозалежності особистості та держави, особистості та влади, а також питанням ролі видатної особистості у процесах виникнення ранніх державних утворень.

У підрозділі 2.1. – *«Особистість і держава в політико-філософських концепціях»* – на основі узагальнення різних поглядів щодо суб'єктно-об'єктних детермінант політичного простору доведено, що сприймання особистістю держави є складним опосередкованим процесом, на перебіг і результати якого суттєво впливають різноманітні чинники. В історичній ретроспективі відношення «особистість – держава» завжди перебувало в процесі своєї зміни й розвитку в напрямку утвердження або особистісної, або державної домінанти, що вирішальною мірою визначало зміст економічної, соціально-політичної та ідеологічної конфігурації суспільного життя

Багатогранність, багатовимірність держави – факт, доступний неупередженому спостереженню. З цієї причини, питанням взаємозв'язку та взаємозалежності особистості й держави приділяється пильна увага в різних галузях знань. Сьогодні ці питання є предметом обговорення як у вітчизняній, так і в зарубіжній науковій літературі. З'явилися роботи соціальних філософів, педагогів, правознавців, політологів, представників інших наук. Проте у світовій науковій думці немає єдності в розумінні того, яка саме наука може виконувати пріоритетну інтегративну функцію у вивченні зазначених феноменів. Найкращою методологічною основою для такого вивчення є використання принципу взаємодоповнення різних методологічних підходів соціально-філософської, культурологічної, політико-правової думки. Різні підходи до системи взаємовідношень «особистість – держава» зумовлені тим, що ця система опосередковується суспільством, особливо його соціально-економічним життям. І це цілком природно, бо дії особистості завжди відбуваються в людському «ансамблі», тому ставлення її до суспільства виступають водночас усвідомленням власної соціальної значущості, здатності включитися в рух суспільства до загального блага, готовності до розумного самообмеження своєї індивідуальної свободи тощо.

Особистість ідентифікує себе через індивідуальне освоєння соціальних цінностей у їх змістових формах (моральних, релігійних, політичних, правових, культурних). Так, наприклад, одним із найважливіших об'єктів суспільної

уваги, своєрідною опорною конструкцією світосприйняття для наших громадян є місце й роль держави в соціально-економічному житті. Однією з причин «неуспішності» соціально-політичних модернізаційних процесів у нашій країні є домінування у свідомості українців особливої моделі взаємин особистості й держави, де в якості відправної точки постає не особистість, а держава. Така переконаність є характерною ознакою етатистської, посталої ще з радянської моделі взаємовідносин особистості й держави, яка породила явище патерналізму.

Підрозділ 2.2. – «Роль видатної особистості у виникненні ранніх державних утворень» – присвячено аналізу наукового дискурсу щодо ролі та місця окремої особистості в процесі державотворення. Дискусійним аспектом цієї проблеми є намагання дослідників з'ясувати, чи є прямий зв'язок між видатними особистостями та процесом виникнення ранніх держав. Для науковості доказової бази вченим варто дізнатися, чи існує яка-небудь закономірність у такому взаємозв'язку. Таким чином, робоча гіпотеза в дисертації базується на припущенні, що лише ті народи, які народжували видатних особистостей, могли створити власні держави. Чим більше було таких людей – тим успішнішим був процес державотворення.

Зазначено, що важливою, але недостатньо дослідженою темою української політичної історії, є роль видатних особистостей у процесі раннього державотворення. Звертаючись до історичного досвіду вітчизняного державного будівництва, можемо переконатися, що розбудова державності на українських землях тісно пов'язана з цілеспрямованою діяльністю політичних, військових, культурних еліт та з їхніми конкретними представниками. Так, наприклад, і сьогодні не втрачає своєї актуальності питання, пов'язане зі створенням (виникненням, формуванням) держави – Київська Русь, неабияку цікавість викликають видатні особистості, які безпосередньо брали участь у її розбудові, зміцненні та розширенні. Безперечно, що за цими людьми стоять їхні діяння та творіння, які витримали випробування часом. Йдеться про плеяду відомих князів, які своєю працею, волею та розумом змогли створити на величезних теренах від Карпат на заході до Волги на сході й від Чорного моря на півдні до вічної мерзлоти на півночі могутню державу – Русь. Саме це величне творіння стало тим міцним фундаментом, на якому стоїть сучасна українська держава.

У підрозділ 2.3. – «Влада та особистість: особливості взаємодії» – присвячений дослідженню проблем, що виникають між владою й особистістю. Влада, як соціополітичне явище, завжди була в центрі уваги вчених і становила предмет активного дослідницького інтересу. У різний час до дослідження проблем влади зверталися філософи, соціологи, психологи, правознавці. Діапазон думок із цього приводу доволі широкий, література, присвячена вивченню влади, різноманітна. Вирішальне значення в упорядкуванні життя людей належить владі. Водночас громадяни є не лише об'єктом, але й суб'єктом влади незалежно від того, чи є вони активними учасниками соціально-політичного життя чи залишаються пасивними спостерігачами.

Неодмінним компонентом розбудови демократичної правової держави є переосмислення взаємозв'язку державної влади та особистості. Сучасна держава, якщо вона спрямована на формування справжнього громадянського суспільства, має орієнтуватися не на поділ інтересів влади й окремих людей, а на визначення такого характеру взаємозв'язків державної влади та особистості, який не перешкоджає би поступальному розвитку й одночасно сприяє би зміцненню державних інститутів як засобу захисту прав і свобод громадян. Водночас, права і свободи неможливо відокремити від відповідальності. Рівність відповідальності, яку держава встановлює та контролює, не лише зрівнює громадян у правах, але й створює передумови для комплексного розвитку особистості, детермінує суспільний прогрес, внаслідок чого виникає реальна можливість становлення інститутів громадянського суспільства. Державна влада в цьому розумінні є засобом узгодження та інтеграції загальносоціальних інтересів і тим універсальним засобом, який забезпечує конструктивний розвиток всієї соціально-політичної системи.

У складних умовах становлення української державності особливості взаємозв'язку влади й особистості акцентуються у двох теоретико-правових аспектах: перший – пов'язаний з актуалізацією особистісного підходу в оцінці правових явищ життєдіяльності суспільства; другий – базується на аналізі особистісного сприйняття влади як головного структурного елемента в складній моделі взаємин державної влади та особистості, що сприяє уточненню сутнісних характеристик сучасної держави, а також конкретизації ролі й функцій державної влади як джерела становлення інституціональної свободи особистості в Україні.

У третьому розділі – **«Ідентичність та соціалізація особистості як предмет політологічного аналізу»** – аналізується поняття ідентичності та політичної ідентичності, розглядаються сутнісні характеристики української національної ідентичності та проблеми її збереження.

У підрозділі 3.1. – *«Політична ідентичність особистості: теоретичні підходи»* – здійснено аналіз політичної ідентичності як соціокультурної проблеми. Зазначається, що формування політичної ідентичності є важливою складовою соціалізації особистості. Це двосторонній процес, у результаті якого відбувається самовизначення особистості відносно до інших соціальних об'єктів за допомогою дихотомічного поділу на «своїх» та «чужих». Політична самоідентифікація проявляється в демонстраційній поведінці символічної приналежності індивіда до певної соціальної, статусної або політичної групи. Вона має тісний зв'язок із соціальною позицією індивіда та тими ролями, які він виконує як член спільноти, проте самоідентифікація, значною мірою, залежить також і від внутрішніх особливостей самої особистості.

У дисертації відмічається, що інтерес до проблеми політичної ідентичності зростає в 1990-ті рр. у період масштабних соціально-політичних потрясінь, пов'язаних із появою нових суверенних держав на пострадянському просторі та інтенсифікацією інтеграційних процесів у Європі. Особливо популярною зазначена тематика постає у зв'язку з аналізом етнічної

ідентичності та кризи ідентичності в сучасних перехідних суспільствах. Такий ракурс досліджень відбиває прагнення вчених відповісти на комплекс питань, які могли б сприяти осмисленню складних політичних реалій та взаємозв'язків сучасного світу: як політичний процес впливає на суспільну свідомість; яким чином змінюється політична поведінка людей; який відбиток залишають соціально-політичні зміни у свідомості окремої особистості; які механізми використовує самодостатня особистість для збереження своєї totoжності тощо. Проблеми політичної ідентифікації стають особливо актуальними в переломні, кризові періоди в історії країн. Перехідний характер того чи іншого історичного періоду активізує рефлексивні тенденції у свідомості та поведінці особистості й функціонуванні суспільства. Це проявляється у підвищеній увазі до політичної ідентифікації, що можна спостерігати і в сучасному українському суспільстві.

У підрозділі 3.2. – «Соціалізація як механізм формування ідентичності особистості» – розглядається соціалізація в якості механізму формування ідентичності особистості. Увага до процесу соціалізації зумовлена важливістю її суспільних функцій і вагомністю для кожного окремого індивіда. З одного боку, в процесі соціалізації особистість стає повноправним членом суспільства, засвоюючи загальноприйняті норми та правила поведінки, знайомлячись зі стандартними схемами взаємодії в типових ситуаціях, з іншого боку, в соціалізації життєво зацікавлене саме суспільство, для якого вона служить механізмом інтеграції та самовідтворення. Суспільство, формуючи ті чи інші цінності, визначає бажаний для нього загальний напрямок життєдіяльності людей, орієнтує їхні дії в потрібному річищі. На основі пріоритетних цінностей воно вказує своїм членам норми й конкретні зразки поведінки в окремих ситуаціях, а також виробляє систему заходів для реального здійснення цих норм та способи реагування на поведінку людей та їхніх груп.

Для формування дієвих механізмів соціалізації, в тому числі й політичної, необхідна державна політика, спрямована насамперед на подолання сформованого політико-правового відчуження та аполітичності молоді. Розв'язання цієї проблеми вбачається у якісних змінах процесів політичної соціалізації молоді в сучасному українському суспільстві, що можливо, передусім, у межах освітнього простору.

У підрозділі 3.3. – «Вплив ціннісних орієнтацій на процес політичної соціалізації особистості в Україні» – досліджено основні ціннісні орієнтації українського суспільства та їх вплив на процес політичної соціалізації. Наголошується, що якісним показником успішної політичної соціалізації є прийняття та засвоєння політичних цінностей у суспільстві. Під політичними цінностями розуміють не тільки ідеали, а й чітко описані норми, узаконені настанови, яких потрібно дотримуватися. Ціннісне сприйняття об'єктів політичного життя зумовлюється конкретно-історичними умовами розвитку суспільства, місцем особи, соціальної спільноти в системі певних економічних і соціально-політичних відносин, потребами та інтересами людей. У системі

таких цінностей наявні соціально-політичні ідеали й цілі, принципи й норми політичного життя, політичні традиції й символи, зразки політичної поведінки.

Зазначається, що вивчення ціннісного спектра сучасного українського суспільства у контексті соціально-політичних змін, що відбуваються в Україні після подій Революції Гідності, знову стає одним з найактуальніших напрямів для соціально-гуманітарних наук. Типологія ціннісних орієнтирів та вподобань теперішнього українського соціуму має досить різні векторні лінії, які стосуються бачення політичного, економічного, соціального чи культурного напрямків розвитку нашого суспільства.

У підрозділі 3.4. – «Чинники збереження національної ідентичності українського народу» – досліджуються головні чинники, які сприяли в минулому й продовжують сприяти до теперішнього часу збереженню української національної ідентичності.

Сучасне суспільство залучає людину в колообіг різноманітних суспільно-політичних процесів, зв'язків, взаємин, нав'язуючи їй певні зразки поведінки, стандарти життя, характер діяльності. У цих умовах важливо захистити й розвинути унікальність, самобутність людської особистості, зберегти індивідуальність кожної людини. У процесі життєдіяльності, поступово інтегруючись у суспільство, особистість має вирішити головне завдання: сформувати ідентичність через усвідомлення своєї тотожності з тією чи іншою соціальною, релігійною чи професійною групою, із суспільством загалом, у тому числі – з національною спільністю, адже національна ідентичність – це традиційна ідентичність, вона більше за будь-які інші укорінена в структурі суспільної свідомості. Акцентовано, що саме національна ідентичність є сьогодні граничним рівнем соціальної ідентичності особистості, адже у світі, що має тенденцію до глобалізації, справді важливо для національних спільнот, особливо невеликих, зберегти свою ідентичність. На прикладі етнічної проблематики можна побачити, наскільки актуальною постає проблема ідентичності в політичному аспекті, адже повсякденне життя людини тісно пов'язане з політичним контекстом. Будь-які соціальні моделі ідентичності – територіальні, регіональні, конфесійні, етнічні та інші – набувають в сучасному суспільстві політичного характеру.

У четвертому розділі – «**Особистість у сучасному історико-політологічному дискурсі**» – розглядаються головні проблеми дослідження особистості в історичному процесі, а також питання ролі випадку в історії та пошуку історичних закономірностей. У цьому ж контексті вивчається феномен «елітарна особистість» у політиці. Застосування концепту «дискурс» дозволяє значно розширити обсяг наукового інструментарію соціально-філософського осмислення суспільних явищ.

Підрозділ 4.1. – «*Особистість в історичному процесі: проблеми дослідження*» – присвячений особливостям філософсько-історичного вивчення особистості. Сьогодні є всі підстави для серйозного наукового переосмислення ролі особистості в історичному процесі, адже саме тепер, в епоху надзвичайного розвитку наук і технологій, доля й навіть життя всього людства

може залежати від рішення, прийнятого однією людиною. Отже, переосмислення ролі особистості в історичному процесі становить особливу, надзвичайно актуальну, закономірну проблему для сучасної політичної теорії.

Зазначається, що особистість формується і з плином часом змінюється, перебуваючи у постійному зв'язку з навколишнім світом. Безумовно, особистість – суспільна істота, об'єкт та суб'єкт історичного процесу. Саме тому в численних характеристиках особистості найбільше розкривається суспільна сутність людини, яка визначає всі явища людського розвитку, включаючи природні особливості. Акцентується, що особистість формується під впливом об'єктивних обставин, але лише через взаємодію зі суспільством. Цей процес безперервний і дослідити його тим легше, чим віддаленішим у часі є об'єкт вивчення. Одна з головних особливостей філософсько-історичного вивчення особистості лежить в площині подвійного характеру досліджуваного феномена. Особистість, з одного боку, розглядають в якості суб'єкта історії, з іншого – як пасивного об'єкта. Проблеми сучасності вимагають різних підходів, різних методологій вивчення особистості. Водночас відповідна реакція на плюралістичність, розколотість епохи постмодерну – це пошуки цілісності, гармонії, в тому числі системної методології, здатної хоча б у незначній мірі задовольнити прагнення людини пізнати саму себе.

У підрозділі 4.2. – *«Видатна особистість в історії: закономірність чи випадковість»* – досліджується одне з найдискусійніших питань дисертації, яке стосується ролі та місця особистості в історичному процесі. Зазначено, що різноманіття поглядів та методологічних установок у вивченні історії породжують і сьогодні запеклі дискусії навколо цієї проблематики. Навіть більше, процес наукової спеціалізації призвів до ще більших розбіжностей у думках та поглядах. Вчені розглядають та досліджують минуле кожен зі свого боку, створюючи власний інструментарій та методологію, відпрацьовуючи різноманітні види й механізми закономірностей, при цьому втрачаючи головне – цілісність. Вивчаючи історичні події, важливо дотримуватися принципу історизму, розглядаючи поетапно еволюцію ідей, лозунгів, настанов, прагнень, проникати у внутрішню детермінованість тих чи інших кроків, рішень, нормативних актів, враховувати зумовленість дій всією сумою факторів, які виявились у кожен конкретний момент (за В. Бабкіним). Цілком очевидно, що сучасне історичне знання потребує передусім розроблення методів синтетичного підходу до розуміння суспільства та його розвитку, логічного осмислення, пошуку спільних закономірностей, адже без цього історія має вигляд хаотичного нагромодження різноманітних подій, дат та фактів. Акцентовано, що вивчати гносеологічні проблеми історичної науки варто за допомогою тієї ж системи категорій, яка використовується в загальній методології науки, де основною категорією є «наукова теорія». Дослідження закономірностей сприяє усвідомленню цілісності історичного процесу, але не менш актуальними та цікавими для дослідників є питання місця й ролі закономірностей та випадковостей у житті конкретних людей.

Зазначено, що політологічний інтерес до особистості традиційно зосереджується навколо вивчення персоніфікованих суб'єктів політики у всьому різноманітті цього феномена. Сучасна політична наука починає проявляти особливу увагу до суб'єктивного сприйняття політики й проєкції такого сприйняття на політичну дійсність. Тривалий час персоніфіковані суб'єкти політичної дії залишалися поза межами вітчизняних наукових досліджень. Українська історія, з її величезним фактологічним матеріалом і сьогодні майже не розглядається політичною наукою як основа для вивчення та дослідження таких феноменів як «видатна особистість», «видатний державний діяч», «елітарна особистість в політиці» тощо. Такий стан речей є наслідком так званого «антиісторизму», що притаманний багатьом концепціям особистості зокрема в таких науках як соціологія, психологія та інші.

Підрозділ 4.3. – «Роль елітарної особистості в політиці» – присвячений дослідженню особистісних рис української політичної еліти. Зазначено, що осмислюючи соціально-політичні зміни та можливі сценарії розвитку нашої країни, політична наука все частіше звертається до проблеми якості державно-політичної еліти України. Дослідження проблем еліт у сучасному суспільстві неминуче виводить на аналіз питань їх позитивних і негативних якостей, а це передбачає відкриту міждисциплінарну дискусію щодо якості людського капіталу, з якого формується українська політична еліта. Провідна роль у вивченні елітарності належить різним дослідженням у галузі теорії лідерства. Найчастіше лідер, його особисті якості є синонімом та еталоном елітарності. Утім, більш уважний аналіз показує, що елітарне становище не зводиться лише до лідерської ролі чи певних лідерських задатків. Лідер у політиці – це один із проявів елітарного становища. Він, передусім, репрезентує елітну групу, виконує свої функції поряд з іншими членами елітної спільноти.

Дослідження політичного лідерства розкриває один з аспектів аналізу елітарності. Хоча цей аспект є дуже обмежений, проте його можна використовувати як певну модель під час аналізу особистісної елітарності. Лідер, з одного боку, може характеризуватися видатними управлінськими, моральними та інтелектуальними якостями, а з іншого – бути цілком посередньою особистістю, яка, водночас, здатна домагатися сталого політичного впливу й суспільного визнання. Така дилема вкотре показує багатофакторність проблеми формування й діяльності елітарної особистості в політиці.

У підрозділі запропоновано авторське визначення елітарної особистості в політиці – це особистість, яка володіє реальним авторитетом і може без застосування примусу прямо або опосередковано впливати на прийняття важливих політичних рішень, незалежно від того наділена вона владними повноваженнями чи ні. Основними відмітними особливостями елітарної особистості в умовах нормально діючої елітної системи є розвинена індивідуальність із пасіонарними спрямуваннями в політико-управлінську діяльність, з високим рівнем підготовленості до цієї діяльності й ефективними результатами. До цього варто додати, що головна суть реального авторитету

полягає у визнанні за суб'єктом видатних досягнень, володіння знаннями, уміннями й навичками, наявність у такої особистості таланту та управлінських здібностей, визнання за нею особливого становища в суспільстві тощо. Натомість, в умовах елітних груп, що деградують, це неможливо, адже переваги елітної мікросоціалізації, високий суспільно-політичний статус виявляться малоефективними й навіть марними при висуненні індивідів із високим особистісним потенціалом, що в кінцевому результаті буде пришвидшувати деградаційні процеси й перехід переваг елітної самореалізації до контреліти. Основні надії на успішне формування елітних особистостей та національної еліти пов'язані, передусім, із розвитком сучасної якісної вітчизняної освіти. Еліту потрібно не просто «вивчити», вона повинна зростати та формуватися на традиціях народу. Копіювання чужого досвіду чи запрошення на керівні посади в державі найкращих представників іноземної політичної чи управлінської еліти не дасть бажаного результату. Допомога таких особистостей в якості радників вкрай корисна, але приймати рішення та брати на себе відповідальність мають найкращі представники свого народу.

П'ятий розділ – «Особистість у вітчизняному державотворенні: минуле та сучасність» – присвячений ранньому періоду вітчизняного державотворення та осмисленню ролі видатних особистостей в цьому процесі. Для прикладу, взято період української історії часів становлення Київської держави (за М. Грушевським). Також досліджується суб'єктивний чинник впливу на сучасні процеси трансформації українського суспільства авторитетних лідерів та осіб, наділених владними повноваженнями.

У підрозділі 5.1. – *«Видатні державні діячі первісної української держави»* – відзначається, що сьогодні українська політична наука впритул підійшла до необхідності постановки й серйозного дослідження проблем політичного лідерства в історичній інтерпретації. Історичний погляд на проблему політичного лідерства при цьому створює реальні можливості для дослідників звернутися до аналізу найважливіших та найактуальніших проблем, зокрема, дослідити вплив суб'єктивного чинника на історичний процес у його конкретних проявах.

Наголошується, що принципово важливо у вивченні феномену лідерства акцентувати увагу не лише на явищі як такому, але й досліджувати його через діяння, творіння та наміри конкретних державних діячів минулого. Таким чином, робиться ще одна спроба зрозуміти проблему ролі особистості в українській історії як надскладну комбінацію, з одного боку – свідомих та цілеспрямованих, а з іншого – несвідомих дій та вчинків активних особистостей, які свого часу очолювали маси. Для ретельного дослідження зазначеної у підрозділі проблематики, поле дослідження обмежено лише одним періодом вітчизняної історії, а саме часом виникнення та становлення первісного середньовічного українського державного утворення, що в науковій літературі отримало назву – Київська Русь.

У підрозділі 5.2. – *«Вплив авторитетних лідерів на процес політичної модернізації української держави»* – головну увагу приділено феномену

авторитету взагалі й авторитету політичного лідера зокрема. Інтерес до цієї проблематики зумовлений тим, що поняття авторитет має безпосередній зв'язок із політичною сферою. Така позиція базується на етимології самого слова. У перекладі з латини *autoritas* – влада, вплив – у широкому розумінні означає вплив особи чи організації в різних сферах суспільно-політичного життя, заснований на знаннях, моральних якостях, соціальному статусі, досвіді чи міфах; у вузькому – одна з форм легітимного здійснення політичної влади. Політична наука розглядає авторитет як близьке, дуже подібне до влади явище й осмислює його переважно з позицій лідерства особистості. Влада, лідерство та авторитет пов'язані між собою однією істотною властивістю – активністю індивіда. Саме авторитет розглядається як головна умова ефективності політичного лідерства. Особистісний авторитет, як правило, персоніфікований в образі конкретної людини, який і постає в ролі індивідуального морального ідеалу. При цьому такий авторитет, як ідеал, є не тільки еталоном досконалості, переваги, але й прикладом для наслідування й коригування людьми своєї діяльності, помислів та вчинків. Наприклад, справжній авторитет державного діяча – це, насамперед, об'єктивний наслідок проведеної політики, її відповідності інтересам народу, класу чи соціальної групи. Якщо поточна політика суперечить загальним об'єктивним інтересам, то авторитет такої особистості миттєво зазнає краху й жодні заслуги минулого не врятовують її від політичної поразки. У політології авторитет є одним з головних чинників соціально-політичного порядку, втрата якого владними структурами нерідко призводить до соціально-політичної дестабілізації всього суспільства.

Політична практика часів незалежності виявила, що в українському політикумі так і не з'явилися лідери, які б повністю відповідали сучасним завданням розбудови державності та формування інститутів громадянського суспільства. Для сучасного українського суспільства, що живе в умовах перехідного стану, на першому місці стоїть проблема пошуку не морального авторитету нації чи демократичного політичного лідера, а хоча б адекватного, кваліфікованого державного діяча, який конкретними діями та вчинками поліпшив би життя мільйонів пересічних українців. Незважаючи на різноманіття думок та поглядів, сьогодні практично відсутні комплексні наукові дослідження, які б вивчали головні причини вразливості та неефективності української політичної еліти та її лідерів. Однією з таких причин є рівень конформізму українського суспільства загалом та політичної еліти зокрема.

У підрозділі 5.3. – *«Конформізм як форма соціальної поведінки українських політиків»* – проведено детальний аналіз рівня конформізму серед українських політиків. Таке дослідження акцентує увагу на важливому науковому та практичному завданні, вирішення якого безпосередньо пов'язане з проблемою підвищення інтелектуального, творчого, професійного потенціалу особистості вітчизняного політика, його політичної активності та здатності до прийняття самостійних рішень. У підрозділі наголошується, що, попри численні теоретичні дослідження, серед науковців немає єдності щодо природи

та сутності феномену конформізму. Загалом політико-філософська думка визнає існування конформності як важливої людської якості, проте варіанти її пояснення різноманітні. Конформізм класифікується в залежності від сфери діяльності, від організації суспільства, від взаємозв'язків у суспільстві тощо.

Проявом наявності конформізму як латентної громадської норми в соціумі є досить поширене в ньому сприйняття індивідами слухняності та покірності різноманітним державним структурам і демонстрація згоди з ними, незалежно від власної думки щодо їх діяльності. При цьому однією з ідейних засад конформізму може бути уявлення про незначущість особистості, тим більше коли таку думку поділяють звичайні громадяни й особи, які обіймають керівні посади. Наслідком конформізму та безініціативності стає уніфікація індивідів у межах поля державних структур, що впливає з тенденції індивіда орієнтуватися при виборі стратегії поведінки на підпорядкування силам, які мають владу в соціумі. Така ситуація призводить до зниження сприйняття себе індивідом у ролі суб'єкта і, відповідно, сприяє його самоідентифікації як об'єкта впливу громадської думки.

У підрозділі 5.4. – «*Особистісний чинник української політики на сучасному етапі державотворення: нові виклики та загрози*» – аналізується роль суб'єктивного чинника в прийнятті рішень представниками політичної верхівки країни після подій Революції Гідності. Зазначається, що Євромайдан так і не привів до влади ефективних управлінців, видатних державних діячів. Ті, хто потрапили у владу, так і не стали командою одностайців, не створили нових потужних політичних сил, громадських рухів. Вочевидь, вироблене за багато років скептичне ставлення українців до політики породжує недовіру до осіб, що так чи інакше дотичні до цієї сфери людської діяльності. Герої революції, піднесені масами, легко втрачають будь-яку підтримку на виборчих дільницях. Владу натовпу все частіше використовують кадрові політики й вуличні політикани для досягнення власних цілей.

У підрозділі наголошується, що одним із безумовних викликів для української політичної еліти є вимога часу – швидко та професійно розв'язувати нагальні питання суспільного розвитку. Найгостріше питання сьогодення – військова агресія з боку Російської Федерації, наслідком якої стала окупація півострова Крим та частини Луганської й Донецької областей. Детальний аналіз конкретних рішень та вплив особистісного чинника на перебіг подій новітньої історії формує важливе наукове та практичне завдання, вирішення якого безпосередньо пов'язане з проблемою підвищення інтелектуального, творчого, професійного потенціалу особистості вітчизняного політика, його політичної активності та здатності до прийняття самостійних рішень. Актуальність подібних досліджень обумовлена тим фактом, що соціально-історичний запит на авторитетну особистість у політиці в українського суспільства залишається вкрай високим.

ВИСНОВКИ

У *висновках* сформульовано основні теоретичні та практичні положення досліджуваної проблеми та окреслено перспективи її подальшої розробки.

1. Проблема людини, її місце та роль у суспільно-політичному житті об'єктивується в наукових пошуках багато століть і стала особливо актуальною сьогодні. Аналіз стану наукової розробки засвідчив лише часткове осмислення проблематики особистості у вітчизняній та закордонній політичній науці. Сучасний інтерес серед науковців до особистісного виміру політики обумовлений двома головними групами причин: по-перше, динамічними й суперечливими процесами, що відбуваються в реальній політиці, особливо з посиленням ролі громадян в електоральних процесах; по-друге, у зв'язку з політико-антропологічними й методологічними пошуками у системі соціально-гуманітарних наук. Політична наука, вивчаючи особистість, традиційно йде шляхом виокремлення та аналізу окремих форм або мотивації діяльності особистості в політиці, зосереджуючи головну увагу на таких поняттях як політична активність, політична участь, електоральна поведінка тощо. Поза увагою політологів залишаються політичні стосунки, думки, та інші явища суб'єктивного характеру, які мають політичну природу, наприклад, здатність особистості сприймати ті чи інші ідеї, брати на себе відповідальність, приймати рішення тощо. Одна з головних методологічних особливостей політико-філософського вивчення особистості знаходиться у площині подвійного характеру досліджуваного феномена, адже особистість, з одного боку, розглядають в якості суб'єкта історії, з іншого – як пасивного об'єкта. Для компромісного розв'язання цієї методологічної проблеми варто уникати крайніх, тобто лише об'єктивістських чи лише суб'єктивістських підходів.

Важливою проблемою політологічних досліджень є вивчення персоніфікованих суб'єктів вітчизняної політики у всьому різноманітті цього феномена. Звертається наукова думка й до проблематики взаємозв'язку та взаємозалежності особистості й держави. У наш час статус та роль держави в очах особистості зазнає серйозних змін. Проблема взаємин влади та особистості також залишається однією з найбільш актуальних проблем сучасної політичної науки. Особистість і владу об'єднує безліч зв'язків. Вирішальне значення в упорядкуванні життя людського роду належить державній владі. Державна влада й особистість у процесі побудови громадянського суспільства й правової держави – ключові фігури, від взаємин яких залежить прогресивний результат розвитку соціуму.

2. Політична суб'єктність, як і будь-яке явище життя, має свою «анатомію». Її вивчення особливо важливе, оскільки особистість постає як щось унікальне в порівнянні з масово-процедурною стороною політичного процесу, а в низці випадків є єдиним гарантом прийняття ефективних рішень. Специфіка пізнання такого об'єкта як людина полягає в тому, що вона як цілісність не може бути досягнута в якомусь одному або навіть у кількох вимірах. Найважливіша методологічна складність полягає в тому, що

доводиться мати справу не просто з мінливим об'єктом, але з об'єктом, який, змінюючи середовище, змінює й себе, розвиваючи в процесі таких змін власну сутність. Складні й різнопланові взаємини між людиною й політикою визначають характер політичного життя. Виявлення основних ліній взаємодії людини й політичних структур становить важливе завдання політичної науки. У роботі показано, що людина є доволі специфічною величиною для політичного виміру. Вона не завжди була у фокусі уваги української політичної науки як самостійний суб'єкт політичної діяльності. Природно, що без вивчення людини неможливе розуміння всього багатства форм прояву суспільно-політичного життя та внутрішня логіка історичного процесу. Загалом, коли йдеться про «особистісний вимір політики» найчастіше мають на увазі ту роль, яку в ній відіграють політичні еліти чи політичні лідери. Проте, деталізація й конкретне вивчення особистісного виміру політики передбачає також системний аналіз поведінки й діяльності не лише лідерів, а й пересічних громадян, активна позиція яких створює передумови для «народження» якісно нових особистостей у політиці. В обох випадках, важливими складовими компонентами «людини політичної» постають політичні цінності, мотиви поведінки, політична участь, сама природа лідерства, здатність людини до активних дій тощо.

3. Людина протягом життя прагне максимально себе реалізувати й відчуває себе щасливою лише тоді, коли її життя та діяльність пов'язані з максимальним напруженням усіх сил, використанням інтелектуального потенціалу, розумових здібностей, талантів. Набуття особистої ідентичності є доволі складним процесом і залежить від безлічі соціальних, етнічних, релігійних, біологічних та інших чинників, що впливають на людину протягом її життя. Проблема ідентичності стає надзвичайно актуальною у вітчизняній науці, набуває першочергового значення в сучасних умовах. Саме цим і визначається гострота дискусії про її сутність. Найширші можливості для реалізації творчого потенціалу особистості надає політика, яка пронизує всі без винятку сфери життєдіяльності суспільства. Самореалізація особистості в політиці – це процес становлення, розгортання й реалізації індивідом інтелектуальних, моральних та вольових якостей у залежності від формування нормативно-ціннісних уявлень, світоглядних ідеалів, політичної позиції, мотивації поведінки й досягнення цілей у межах соціальних механізмів, що визначають граничні рівні, а також форми й способи мобілізації особистісного потенціалу.

У процесі життєдіяльності, поступово інтегруючись у суспільство, особистість має вирішити головне завдання: сформувати ідентичність через усвідомлення своєї totoжності з тією чи іншою соціальною, релігійною чи професійною групою, із суспільством загалом, у тому числі – з національною спільністю, адже національна ідентичність – це традиційна ідентичність, вона більше за будь-які інші укорінена в структурі суспільної свідомості. Сьогодні граничним рівнем соціальної ідентичності особистості. Впевнено можна сказати, що колізії політичного самовизначення націй мають величезний вплив

на повсякденне життя окремої особистості. Людина в процесі соціальної взаємодії потрапляє в різні групи й змушена, так чи інакше, визначати свою ідентичність. Варто підкреслити, що вітчизняна наука також викладає проблеми переважно національної ідентичності. Це, насамперед, пов'язано з актуальністю етнопонаціональної проблематики в період спроби створення мультикультурного простору в нашому суспільстві, яке трансформується.

4. Особистісний вимір політики неможливо дослідити без ознайомлення із надбаннями філософської, історичної, правової та політичної думки щодо розуміння особистості взагалі та видатної особистості зокрема. Під «видатними особистостями» розуміються самостійні, відносно автономні суб'єкти політики, які своїми діями та творіннями вносили суттєві зміни у всі сфери суспільного життя, здійснювали вчинки історичного значення, прискорювали або уповільнювали перебіг історичних подій тощо. Прагнення до першості та влади ніколи не зникає. Воно визначає як спосіб мислення людини, так і спосіб її життя. Саме тому цю проблематику варто вивчати в історичній ретроспективі, починаючи з мислителів античності до відомих вчених та суспільствознавців сучасності. Такий підхід надає реальні можливості дослідникам звернутися до аналізу найбільш важливих та актуальних проблем, зокрема дослідити вплив суб'єктивного фактора на історичний процес у конкретних проявах. Недостатньо дослідженою темою української політичної історії є роль видатних особистостей у процесі раннього державотворення. Таким чином, якщо особистість є головним суб'єктом політики, найважливішим її джерелом, то, відповідно, особі політичного лідера відводиться важлива роль у регулюванні політичних процесів, у визначенні стратегії державної політики, у вирішенні конфліктів та кризових ситуацій. Ці та інші питання, пов'язані з особистісним виміром вітчизняної політики, особливо актуальні для політичної практики сучасної незалежної України.

5. Майбутнє незалежної української держави багато в чому залежить від того, наскільки особистість зможе стати дієвою силою модернізаційних соціально-політичних трансформацій. Рух у цьому напрямку пов'язаний з розширенням об'єктивних передумов для становлення особистості як активного учасника, суб'єкта й творця конструктивних суспільно-політичних відносин і форм суспільної життєдіяльності. Дослідження основних соціально-політичних механізмів, що безпосередньо впливають на процеси формування та функціонування особистості в політиці, мають свою методологічну специфіку. Полягає вона в обов'язковому використанні системного аналізу та побудові ієрархічної моделі досліджуваних механізмів. Це дає можливість встановити взаємозв'язок між ними й, за можливості, віднайти закономірність.

Для формування дієвих механізмів політичної соціалізації необхідна державна політика, спрямована, насамперед, на зміну сформованого політико-правового відчуження та аполітичності молоді. Розв'язання цієї проблеми вбачається у модернізації процесу політичної соціалізації молоді в сучасному українському суспільстві, що можливо, передусім, у межах освітнього простору. Лише в такий спосіб окремо взята особистість може стати

автономним та активним суб'єктом політичної дійсності. В іншому випадку політична соціалізація перетворюється на фарс і залучення широких верств населення у політичне життя без належного досвіду, знань та компетенцій, що лише збільшує масу пасивних об'єктів політики, на яких легко можна впливати та маніпулювати ними.

6. Якісним показником успішної політичної соціалізації є прийняття та засвоєння політичних цінностей у суспільстві. Під політичними цінностями розуміють не тільки ідеали, а й чітко описані норми, узаконені настанови, яких потрібно дотримуватися. Ціннісне сприйняття об'єктів політичного життя зумовлюється конкретно-історичними умовами розвитку суспільства, місцем особи, соціальної спільноти в системі певних економічних і соціально-політичних відносин, потребами та інтересами людей.

Типологія ціннісних орієнтирів та вподобань теперішнього українського соціуму має досить різні векторні лінії, які стосуються бачення політичного, економічного, соціального чи культурного напрямку розвитку нашого суспільства. Суспільно-політичні настрої, погляди, вподобання та поведінка не є речами, що розвиваються самі по собі. Вони формуються (свідомо чи не свідомо) під впливом багатьох чинників. Особливістю теперішнього часу є пошук суспільством свого «Я». Практично перед всіма соціальними групами населення постала проблема пошуку та реалізації себе в новій системі моральних норм, ідеалів, цінностей тощо. Йдеться про принциповий вибір свого місця в процесі оновлення та коригування життєвого шляху, про вироблення нових світоглядних позицій, нову оцінку ситуації в суспільстві тощо. Українське суспільство переживає складні часи, період важливих та різких змін як у повсякденному житті, так і в політиці. У цих умовах, як ніколи раніше, постало питання політичної зрілості, політичної активності окремої особистості, динамізму її мислення в політиці. Вміння зрозуміти мозаїку сучасного політичного життя, процесів, які проходять в країні та за її межами, правильно, адекватно оцінити те, що відбувається, обрати правильне рішення, активно брати участь у розбудові своєї країни – все це можливо лише за наявності свідомих та вільних особистостей. Формування позитивної, сталої ціннісної системи – одне з першочергових завдань будь-якої держи, яка мусить сформулювати основи державної інформаційної та освітньої політики, направленої на формування ціннісних орієнтирів як для суспільства, так і для окремої особистості.

7. Історичні та філософські джерела свідчать про різноманіття думок і поглядів щодо проблем вивчення еліти. У сучасну епоху дослідження еліт набуває інституційного характеру. Особлива увага звертається на національну, культурну та регіональну специфіку. Загальною особливістю західних теорій є вивчення еліт й невелика кількість праць, присвячених дослідженню елітарності. Тим часом, еліта й елітарність співвідносяться як форма і зміст. Елітарність – це певна якість, яка відрізняє еліту, робить її пізнаваною. Вітчизняна політологія займається, насамперед, елітою (формою), тоді як елітарність (зміст) аналізується переважно в межах таких наук як психологія та

філософія. Провідну роль у вивченні елітарності потрібно визнати за різними дослідженнями в межах теорії лідерства. Найчастіше лідер та його особисті якості постають у ролі синоніма та еталона елітарності. Утім, більш уважний аналіз показує, що елітарне становище не зводиться лише до лідерської ролі чи певних лідерських задатків. Лідер у політиці – це один із проявів елітарного становища. Лідер, з одного боку, може характеризуватися видатними управлінськими, моральними та інтелектуальними якостями, а з іншого – бути цілком посередньою особистістю, яка, водночас, здатна домагатися сталого політичного впливу й суспільного визнання. Така дилема показує багатофакторність проблеми формування й діяльності елітарної особистості в політиці. Враховуючи сказане автор пропонує власне бачення елітарної особистості, – це особистість, яка володіє реальним авторитетом і може без застосування примусу прямо або опосередковано впливати на прийняття важливих політичних рішень, незалежно від того, наділена вона владними повноваженнями чи ні. Головна суть реального авторитету полягає у визнанні за суб'єктом якихось видатних досягнень, володіння знаннями, уміннями й навичками, наявність у такої особистості таланту та здібностей, визнання за нею особливого становища в суспільстві тощо. Базується такий авторитет на ненасильницькому впливові його носія на той чи інший об'єкт. У вузькому сенсі слова, авторитет – це форма здійснення влади.

8. Особливості політичної еліти України вимагають серйозного наукового аналізу, оскільки соціальний статус цієї групи передбачає її особливу відповідальність за базові соціальні та політичні процеси, які відбуваються сьогодні. Сучасне українське суспільство переживає радикальні, трагічні й суперечливі соціально-політичні трансформації, що зумовлено різноманітними чинниками зовнішнього й внутрішнього характеру.

Вітчизняний елітогенез багато в чому наслідував радянську модель елітотворення. Характерною особливістю та головним системоутворюючим принципом цього процесу залишалась тотожність еліти й влади. Важливим елементом характеристики еліт є аналіз механізмів формування, вибудовування кар'єрної драбини, конкуренція еліт між собою. У роботі зазначено, що цей процес в Україні має нецивілізований характер, який отримав назву корпоративно-кланової олігархічної моделі «володарювання». Головною специфікою розподілу українського «владного капіталу» є монополізація владних функцій вузьким колом людей, існування формального та неформального центру прийняття політичних рішень. У складі груп впливу на владу присутня велика кількість напівелітних, неелітних і непрофесійних елементів, яких заведено називати «близьке оточення». Така особливість формування вищої політичної еліти України проектується по вертикалі – на вищі політичні ешелони регіонального рівня, та по горизонталі – на інші центри влади (уряд, парламент, центральні апарати політичних партій та громадських рухів) тощо. Детальне вивчення сучасної української політичної еліти переконує, що домінантною характеристикою тут є обмеженість, закритість і вузькість її інтересів та установок, неготовність відкрити соціальні ліфти, взяти

на себе місію керівництва національним розвитком і стати справжнім національним авторитетом. Це, власне, й зумовлює проблему елітної особистості й елітної ідентичності у вітчизняній політиці.

9. Лідерство – складний та важливий соціально-політичний феномен, джерела якого сягають глибокої давнини. У загальному розумінні лідерство – це домінування однієї людини над групою завдяки її індивідуальним, моральним якостям та, відповідно, наявності моральних санкцій на такі дії з боку самої групи. Відповідно, лідер – особистість, яка прагне влади, і завдяки своїм вольовим особливостям, темпераменту, ораторським здібностям, авторитету може впливати на людей таким чином, що вони, керуючись суб'єктивними симпатіями, визнають його перевагу над собою. Політичне лідерство є потребою людей в організації своєї діяльності, спрямованої на побудову такої влади, яка була б заснована на інтеграції різноманітних соціальних груп шляхом використання специфічних механізмів об'єднання навколо висунутої лідером програми, концепції розв'язання соціальних проблем та завдань суспільного розвитку.

Проблеми лідерства в нашій країні загострилися у зв'язку з загальною політизацією життя та посиленням політичного суперництва напередодні чергових виборів. Боротьба сконцентрована в основному на механізмах масового впливу та формуванні особистого (передвиборчого) авторитету, ця боротьба жодним чином не спрямована на вироблення політичних альтернатив та стратегій прогресивного розвитку країни. Зазначено, що специфіка розуміння сутності політичного лідерства і традицій владних відносин у кожній країні визначається своєрідністю формування політичної культури окремо взятого суспільства в конкретний історичний проміжок часу. Визначальну роль при цьому відіграють базові, традиційні цінності. Будь-яка реформа не може здійснюватися сама по собі, для цього потрібні рішення конкретних людей. Підкреслюється, що формування та становлення політичної еліти та політичного лідерства в Україні має прямий зв'язок із реаліями та особливостями вітчизняного державотворення. Зроблено висновок, що головною причиною інституційної слабкості та вразливості української держави є слабкість та фрагментованість її політичної й насамперед управлінської еліти, відсутність авторитетного політичного лідера.

10. Особливістю української політики є слабкість політичних інститутів. Так, наприклад, і сьогодні зберігається невизначеність інституційної структури державного управління, яка склалася в результаті фрагментарних перетворень, більшість управлінських рішень продовжують прийматися в так званому «ручному режимі». Цей факт вказує на те, що стійкої й ефективної стратегії модернізації державного управління в Україні до цього часу не існує. Основним механізмом трансформації залишається неформальна інституціоналізація.

Персоніфікація влади змушує вітчизняних дослідників зосередити увагу на аналізі владних прагнень особистості, пильніше придивитися до тих людей, які ці прагнення намагаються реалізувати на практиці. Сьогодні відбуваються

процеси професіоналізації суб'єктів політики, гостро стоїть проблема компетентності та відповідальності обраних до вищих ешелонів влади політичних лідерів, які часом виявляються нездатними вирішувати поставлені перед ними політичні завдання. У таких умовах актуалізується потреба подальших наукових досліджень внутрішнього потягу особистості до влади, на співвідношення між бажаннями панувати й реальними здібностями людини до її ефективного здійснення.

У підсумку, звертає на себе увагу та обставина, що навіть на двадцять восьмому році незалежності українському державотворчому процесу все ще бракує окремих соціальних верств, які мали б виконувати важливі суспільно-політичні функції. Йдеться про політичну й інтелектуальну еліту та окремих яскравих, талановитих, компетентних особистостей у ній. Певна річ, що ця обставина потребує розуміння специфіки загальної трансформації українського суспільства. Утім незаперечним є факт того, що запит на особистість у вітчизняній політиці залишається вкрай високим, і саме ця обставина може стати провідним напрямом подальших наукових розробок у вивченні проблематики особистісного виміру української політики.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Монографія:

1. Козьма В. В. Особистість і політика: між традицією та модернізацією: монографія. Київ: Видавництво «Альфа-ПК», 2019. 328 с.

Статті у наукових фахових виданнях України:

2. Козьма В. В. Вплив політичної еліти на процес консолідації демократії. *Український науковий журнал «Освіта регіону. Політологія, психологія, комунікації»*. Київ: Видавничо-друкарський комплекс університету «Україна», 2011. Вип. № 4. С. 177–180.
3. Козьма В. В. Основні тенденції розвитку політичної культури українських студентів. *Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22*. [Відп. ред. О. В. Бабкіна]. Київ: Видавництво Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 2011. Вип. № 6. С. 134–139.
4. Козьма В. В. Гуманітаризація вищої школи та роль викладача в процесі формування політичної культури молоді. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. Київ: Видавництво Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. Вип. №4 (60). С. 135–141.
5. Козьма В. В. Політичні інститути сучасної представницької демократії. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія, соціологія,*

політологія. Дніпропетровськ: Видавництво Дніпропетровського національного університету, 2013. Вип. № 9/2, Том 21. С. 29–33.

6. Козьма В. В. Демократизація українського суспільства та проблеми становлення демократичних інститутів. *Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22*. [Відп. ред. О. В. Бабкіна]. Київ: Видавництво Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 2014. Спецвипуск. С. 447–451.

7. Козьма В. В. Добробут нації – ключовий елемент сталого розвитку. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури. Науковий журнал*. Дніпропетровськ: Видавництво Дніпропетровського національного університету, 2014. Вип. № 8. С. 216–219.

8. Козьма В. В. Машина часу по-українськи. *Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22*. [Відп. ред. О. В. Бабкіна]. Київ: Видавництво Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 2014. Вип. № 15. С. 155–160.

9. Козьма В. В. Феномен «великі особистості» в історії української державності (політико-антропологічний нарис). *Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22*. [Відп. ред. О. В. Бабкіна]. Київ: Видавництво Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 2016. Вип. № 19. С. 20–26.

10. Козьма В. В. Особистісний вимір політичної соціалізації. *«S.P.A.C.E./Society, Politics, Administration in Central Europe»: електронний науково-практичний журнал*. Одеса: Видавництво НУ «ОЮА», 2017. Вип. № 2. С. 29–32.

11. Козьма В. В. Роль видатної особистості в політичній історії України. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. Львів: Видавництво Львівського національного університету імені Івана Франка, 2017. Вип. № 11. С. 131–136.

12. Козьма В. В. Роль видатної особистості у процесі виникнення первісної держави. *«S.P.A.C.E./Society, Politics, Administration in Central Europe». електронний науково-практичний журнал*. Одеса: Видавництво НУ «ОЮА», 2018. Вип. № 8. С. 4–8.

13. Козьма В. В. Особистість і держава у філософсько-політичній думці. *Регіональні студії. Науковий журнал*. Ужгород: Видавництво Ужгородського національного університету, 2018. Вип. № 12. С. 62–66.

***Статті у зарубіжних виданнях та фахових виданнях України,
включених до міжнародних наукометричних баз:***

14. Козьма В. В. Вплив національних авторитетів на процес політичної соціалізації особи. *Гілея: науковий вісник. Зб. наук. праць*. Гол. ред. В. М. Вашкевич. Київ: «Вид-во «Гілея», 2016. Вип. № 113 (10). С. 339–342.

15. Козьма В. В. Ціннісні орієнтації та проблема політичної соціалізації особистості в Україні. *Науковий журнал «Політикус»*. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2016. Вип. № 3. С. 52–55.
16. Козьма В. В. Особистість як суб'єкт політики. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: історія, політологія*. Маріуполь: Видавництво Маріупольського державного університету, 2016. Вип. № 17. С. 167–172.
17. Козьма В. В. Особистісний вимір політичної історії України. *Міжнародний науково-теоретичний журнал «Evropské politické a právní diskurz» (Європейський політико-правовий дискурс)*. Прага, Чеська республіка: Видавництво «BEROSTAV DRUHSTVO», 2017. Том 4. Вип. № 3. С. 98–102.
18. Козьма В. В. Методологічні аспекти дослідження особистості як суб'єкта історико-політичного процесу. *Гілея: науковий вісник. Зб. наук. праць*. Гол. ред. В. М. Вашкевич. Київ: «Видавництво «Гілея»», 2017. Вип. № 123 (8). С. 295–298.
19. Козьма В. В. Велика особистість в історії: закономірність чи випадковість? *Науковий журнал «Політикус»*. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. Вип. № 5. С. 12–15.
20. Kozma V. The Role of a Personality in Historical and Political Process. *Міжнародний науковий журнал «Historia i Politika»*. Торунь, Польща: Видавництво університету імені Ніколая Коперніка, 2018. Вип. № 26 (33). С. 73–80.
21. Козьма В. В. Особистість як наукова категорія: міждисциплінарний підхід. *Гілея: науковий вісник. Зб. наук. праць*. Гол. ред. В. М. Вашкевич. Київ: «Видавництво «Гілея»», 2018. Вип. № 130 (3). С. 372–377.
22. Kozma V. Elitist Personality in Politics. *Міжнародний науково-теоретичний журнал «Evropské politické a právní diskurz» (Європейський політико-правовий дискурс)*. Прага, Чеська республіка: Видавництво «BEROSTAV DRUHSTVO», 2018. Том 5. Вип. № 2. С. 184–189.
23. Козьма В. В. Роль особистісного фактора в кадровій політиці Президента України. *Гілея: науковий вісник. Зб. наук. праць*. Гол. ред. В. М. Вашкевич. Київ: «Видавництво «Гілея»», 2018. Вип. № 139 (12). С. 67–70.

**Наукові праці, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації
та додатково відображають отримані наукові результати:**

24. Козьма В. В. Трансформація політичних інститутів в умовах демократизації. *«Віче» Журнал Верховної Ради України*. Київ: Видавництво Верховної Ради України, 2008. Вип. №2. С. 18–20.
25. Козьма В. В. Природа та механізми включення особистості в політику: політологічний аналіз. *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса: серія політичні науки*. Вінниця: Видавництво Донецького національного університету імені Василя Стуса, 2016. Вип. №1. С. 13–16.
26. Козьма В. В. Конформізм українських політиків як спосіб уникнення особистої відповідальності. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія:*

- політологія*. Дніпропетровськ: Видавництво Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара, 2016. Вип. № 4. С. 14–19.
27. Козьма В. В. Первинні механізми політичної соціалізації особистості. *Вісник Національної Академії державного управління при Президентові України. Серія «Політичні науки»*. Київ: Видавництво Національної Академії державного управління при Президентові України, 2016. Вип. № 2(81). С. 75–79.
28. Козьма В. В. Влада і особистість: особливості взаємодії. *Науковий журнал «Практична філософія»*. Київ: ПАРАПАН, 2018. Вип. № 3. С. 198–203.
29. Козьма В. В. Політична еліта та аристократія незалежної України. *«Ціннісний вимір політичної діяльності: західно-східний вектор української політики»*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 26–27 червня 2014 року. Херсон: Вишемирський В. С. [вид.], 2014. С. 121–123.
30. Козьма В. В. Територіальні еліти та політичне лідерство в Україні. *«Розвиток сучасного суспільства в умовах глобальної нестабільності»*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 13–14 травня 2016 року. Одеса: ГО «Причорноморський центр досліджень проблем суспільства», 2016. С. 99–100.
31. Козьма В. В. Політичне лідерство та політичні лідери в пострадянській Україні: особистісний вимір. *«Історична соціологія цивілізацій: модерн поміж демократією та нерівністю»*: матеріали VI міжнародної науково-практичної конференції. 30–31 травня 2016 року. Київ: Політехніка, 2016. С. 207–208.
32. Козьма В. В. Політичний істеблішмент в Україні. *«Actual questions and problems of development o social sciences»*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 28–30 червня 2016 року. Кельце. Республіка Польща: Holy Cross University, 2016. С. 175–179.
33. Козьма В. В. Особистісний вимір української політики (до проблеми політичної соціалізації). *«Реалії та перспективи розвитку суспільства: соціальні, психологічні і політичні аспекти»*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 28–29 жовтня 2016 року. Сладковичово. Словацька республіка: Vysokaskola Danubius, 2016. С. 181–185.
34. Козьма В. В. Особистісний вимір політичної еліти (до питання демократизації українського суспільства. *«Сутність та перспективи впровадження електронної демократії в Україні»*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 15 листопада 2016 року. Вінниця: ВНТУ, 2016. С. 114–117.
35. Козьма В. В. Механізми входження особистості в систему політичних відносин суспільства. *«Політ. Сучасні проблеми науки»*: матеріали XVII міжнародної науково-практичної конференції. 4–7 квітня 2017 року. Київ: НАУ, 2017. С. 251–252.
36. Козьма В. В. Особистість в історико-політичному процесі. *«Освіта і наука в умовах глобальних трансформацій»*: матеріали всеукраїнської наукової конференції. 24–25 листопада 2017 року. Дніпро: Видавець СПД «Охотник», 2017. С. 18–21.

АНОТАЦІЇ

Козьма В. В. Особистісний вимір української політики: історико-теоретичний аналіз. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук за спеціальністю 23.00.01 «Теорія та історія політичної науки» (052 – Політологія). – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, МОН України. – Київ, 2019.

У дисертації на основі репрезентативного кола джерел, теоретичних напрацювань та здобутків вітчизняної й зарубіжної політичної науки сформоване цілісне наукове уявлення про особливості особистісного виміру політичного простору незалежної України.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в обґрунтуванні ідеї, що однією з головних причин інституційної слабкості та вразливості незалежної української держави є недостатність у політичному просторі видатних особистостей, які завдяки власній волі, авторитету та здібностям сприяли б процесам розбудови, зміцнення та успішної модернізації держави. Вперше в політичній науці, на основі теоретичного аналізу наявних міждисциплінарних підходів до природи, сутності та змісту феномена «особистість», сформульоване авторське засадниче розуміння поняття «елітарна особистість у політиці». Виявлено одну з головних закономірностей впливу видатних особистостей на процеси зародження раннях державних утворень. Обґрунтовано тезу про те, що у реформах, які відбуваються в Україні, окрема особистість поки не посіла належного їй місця. Схарактеризовано стан, проблеми та перспективи подальших наукових досліджень владних устремлінь особистості.

Ключові слова: особистість, антропологічний підхід, антропоцентризм, видатна особистість, держава, влада, ідентичність, соціалізація, політична еліта, авторитет, конформізм, елітарність, політична модернізація.

Козьма В. В. Личностное измерение украинской политики: историко-теоретический анализ. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора политических наук по специальности 23.00.01 «Теория и история политической науки» (052 – Политология). – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова, МОН Украины. – Киев, 2019.

В диссертации на основе репрезентативного круга источников, теоретических наработок и достижений отечественной и зарубежной политической науки сформировано целостное научное представление об особенностях личностного измерения политического пространства независимой Украины.

Научная новизна полученных результатов заключается в обосновании идеи, что одной из главных причин институциональной слабости и уязвимости независимого украинского государства является недостаточность в

политическом пространстве выдающихся личностей, которые благодаря своей воли, авторитету и способностям способствовали процессам развития, укрепления и успешной модернизации государства. Впервые в политической науке, на основе теоретического анализа имеющихся междисциплинарных подходов к природе, сущности и содержанию феномена «личность», сформулированное авторское понимание понятия «элитарная личность в политике». Обнаружена одна из главных закономерностей влияния выдающихся личностей на процессы зарождения ранних государственных образований. Обоснованно тезис о том, что в реформах, которые происходят в Украине, отдельная личность пока не заняла подобающего ей места. Охарактеризовано состояние, проблемы и перспективы дальнейших научных исследований властных устремлений личности.

Ключевые слова: личность, антропологический подход, антропоцентризм, выдающаяся личность, государство, власть, идентичность, социализация, политическая элита, авторитет, конформизм, элитарность, политическая модернизация.

Kozma V. The Personal Dimension of Ukrainian Politics: a Historical-Theoretical Analysis. – Manuscript.

Thesis for a Doctor of Political Science degree in specialty 23.00.01 «Theory and History of Political Science» (052 – Political Science). – National Pedagogical Dragomanov University. – Kyiv, 2019.

The integrate understanding the peculiarities of personal dimension the political space of independent Ukraine on the basis of represented references, theoretical achievements of domestic and foreign political science was formed in the dissertation.

The scientific novelty of the obtained results is to substantiate the idea that one of the main reasons for the weakness and vulnerability of the independent Ukrainian state is the lack of prominent personalities in the political space who, through their will, authority, talent and abilities, would contribute to the processes of state development, modernization and strengthening. This novelty specificity the follow points:

For the first time in political science, on the basis of theoretical analysis of existing interdisciplinary approaches to the nature, essence and content of the phenomenon «personality», the author's basic understanding of the concept of «elitist personality in politics» was formulated. One of the main regularities of the influence of prominent personalities on the processes of early state formation was revealed; it was established that such a pattern could be traced in the analysis of historical experience. The essence of the regularity was: states with prominent personalities may have existed over time, and on the contrary, those state entities that lost such people quickly disappeared from the historical arena.

It had been substantiated that the role of the personal factor in politics was strongly connected with the historical, political, socio-economic and cultural features of the society development, in particular, it had been proved that any attempts to

establish a single authoritarian power in independent Ukraine would not succeed because the authoritarian style of behavior, accordingly, the authoritarian model of governance did not belong to the typical features of the Ukrainian national character and had always risen protests, since it (character) was primarily characterized by democracy, love of freedom, tolerance, etc. However, it was undeniable that the demand for personality in domestic politics remains extremely high, and this circumstance requires further research and creative exchange of views between Ukrainian scientists. It had been proved that in independent Ukraine, with the external pluralism of political opinions and positions, which created the illusion of democracy, real power belonged to a very limited scope of persons belonging to certain oligarchic clans. For the most part, political requests and interests of citizens were not taken into account or completely ignored by the authorities. There were practically no effective and at the same time legitimate mechanisms for realizing a person's political activity, transforming it from an object into a subject of political activity. It had been substantiated that in the reforms taking place in Ukraine, the individual had not taken the position yet. As a result, the process of alienating citizens from politics hinders was the emergence of civil society and the rule of law. The state, problems and prospects of further scientific researches of the power aspirations of the personality had been characterized; in particular it was necessary to pay attention to the correlation between the desire to dominate and the real abilities of a person to exercise power effectively. The provisions of the dissertation were of theoretical and practical importance, allowing expanding the space for further interdisciplinary theoretical study of issues related to the personal dimension of Ukrainian politics.

Keywords: personality, anthropological approach, political system, eminent personality, state, power, identity, socialization, political elite, authority, conformism, elitism, political modernization.

Підписано до друку 25.09.2019 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times.
Наклад 100 прим. Зам. № 281
Віддруковано з оригіналів.

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002.
(044) 239-30-26.